

УДК : 323.153
Примљено:
15. 06. 2005.
Прихваћено:
20. 07. 2005.
Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST
Година I, vol=1
Бр. 1/2005.
стр. 173-194

*Јасна Милошевић-Ђорђевић**

ОБЕЛЕЖЈА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СРБИЈИ

Сажетак

Сложени друштвени појмови су често различито дефинисани и њиховом проучавању се приступа са савошним различитих научних дисциплина. У овом раду настојали смо да класификујемо различите теоријске концепције националног идентитета, и да испитамо доминантно савошним, користећи квантитативно израживање на репрезентативном узорку грађана Србије. Дакле, покушали смо да откријемо шта значи национални идентитет и које је схватање најприступније код грађана Србије, на шта најчешће мисле кад кажу да припадају одређеној нацији и да су за њу везани.

Резултати указују на непромењени тренд. Најприступнија схватања националног идентитета су примордијалистичка. То значи да су основна обележја националног идентитета језик, порекло, заједничка судбина и историја, лоза, религија, и да се она групишу у једно најважније значење. Поштом, долази друга група значења позната као инструменталистичка (модерна, западна значења), у која спадају заједнички политички интереси, државна и културна обележја.

Кључне речи: Национални идентитет, примордијализам, инструментализам, етничка и национална припадност

Када размишљамо о себи и кад покушавамо да себе дефинишемо као личност, радимо то описујући личне и социјалне идентитете. Нација има своје место у овом процесу дефини-

* *Истраживач Института за политичке студије у Београду, социјални психолог*

сања, међу социјалним, групним идентитетима. Код неких особа је мање значајна, а код неких више. Свако од нас је у појединим ситуацијама осетио национални понос или тугу: на спортским утакмицама, приликом читања литературе, слушања националне музике, приликом дужег одсуства од куће. Припадност нацији одређује наш свакодневни живот у школама и на универзитетима, на послу и у политици, јер представља један од најважнијих конструктора савремене цивилизације. Шта значи припадност нацији, на који начин је она интериоризована (усвојена) од стране грађана, биће претмет овог рада.

Поред свакодневног живота питање нација и националног идентитета заузима значајно место и у многим научним дисциплинама: психологији, социологији, политикологији, антропологији. Интерес за ове теме појачао се после Првог светског рата, када су настале бројне националне државе (Велер, 2001). Од тада се број истраживања на ову тему повећава и све више диференцира, нудећи различите приступе и теоријске концепте. Међутим, иако концепт нације постоји већ дуго, у последње време се са развојем глобализације јављају идеје које доводе у питање опстанак нације у будућности. Водећи аналитичари су непосредно након Другог светског рата предвиђали да ће XX век бити век без нација, век у коме ће се укинути национални идентитети и нације, у којима ће владати мултинационална и мултиетничка друштва, а свет се и политички и економски глобализовати. Реалност је, међутим, показала супротно. Мултиетничност или паннационализам (Милић, 1992; Connor, 1994; Vrubaker, 1996; Шнапер, 1996; Смит, 1998; Cornell, Hartmann, 1998; Илијеску, 2003) као идеал XX века, није у потпуности заживео у реалности ван научних текстова и истраживачких радова. Један од скоријих покушаја стварања надржаве (држава која окупља бројне друге државе) је формирање Европске Уније, која има заједничке институције, монету и у неким аспектима политику, али би такође требало да представља једну синтезу свих националних идентитета. Међутим, чак ни ова релативно успешна политичка творевина није успела да поништи појединачне националне идентитете грађана сваке од држава чланица. Тако се недавно француска нација изјаснила против Устава Наднације, и тиме још једном довела у питање постојање тог заједничког пројекта. Изгледа да нација, национализам или национални идентитет, без обзира како су дефинисани и шта се конкретно под њима подразумева, нису превазиђени феномени. Очигледно је да новији догађаји указују да упркос уједначавању нација процесом глобализације,

настаје процес све већег разликовања нација, све већег броја етничких група које траже и своје политичко и територијално осамостаљење. Постоје различити подаци о броју нација у свету, као и о броју потенцијалних кандидата за самосталне нације. Претпоставља се да има негде око шест хиљада језичких група, и око 250 националних мањина које могу у одређеном историјском тренутку тражити осамостаљање.

Један од првих проблема са којим се сусреће истраживач који би желео да се бави испитивањем нације, је тешкоћа да се овај појам дефинише и разграничи у односу на друге сродне појмове. Како многи аутори правилно примећују, на овом плану постоји права "терминолошка џунгла" (Gross, 1978), "концептуална анархија" (Segal, 2001) или "терминолошки хаос" (Connor, 1994), "термини које употребљавамо ... су оптерећени вредностима и страстима, али ретко их заиста и разјашњавамо" (Шнапер, 1996, стр 31). У различитим теоријама и студијама о националном питању постоји широк спектар појмова и дефиниција. Преплићу се најразличитија одређења и термини међу којима ћемо поменути само неке: нација, раса, етницитет, национална везаност, национални идентитет, национализам, став према нацијама, етноцентризам, патриотизам, па и појмови као што су ауторитарност и патријархалност, који су врло често нејасно разграничени. Међутим, нас у овом раду преваходно занима природа и значење националног идентитета за грађане.

Природа националног идентитета - принуда или избор (примордијализам vs. инструментализам)

Једна од кључних дилема у разматрању овог феномена је - да ли се национални идентитет добија рођењем, или се стиче током одрастања, при чему појединац има могућност избора. Насупрот примордијализму у коме се истиче да је национални идентитет дат рођењем, непроменљив, стоје бројни други приступи (инструментализам, конструктивизам). Сваки озбиљнији приказ националног идентитета полази од ове дилеме, чији су екстреми данас углавном превазиђени (Waters, 1990; Connor 1994; Banks, 1996; Шнапер, 1996; Путиња, Stref-Fenar, 1997; Smit, 1998; Cornell, Hartman, 1998).

Примордијализам полази од начела да је национални идентитет стечен и трајан, непроменљив у току живота. Он је чврста и основна, базична људска категорија, дата рођењем (Cornell, Hartmann, 1998), везује људе прадедовским пореклом

(Путиња, Стреф-Фенар, 1997) и обојен ирационалним, неизрецивим осећањима. Национална осећања нису везана за конкретне и рационалне чињенице, већ су независна од стварних односа и потреба појединаца.

Примордијалистички приступ је настао после првих истраживања у САД везаних за испитивање националног идентитета досељеника (почетком прошлог века). Истраживачи су пратили развој и мењање тј. асимилацију националног идентитета мањинских група у једну већу заједницу (Parsons, према Cornell, Hartmann, 1998). Изучаване су фазе процеса интеграције имиграната (компетиција, конфликт, адаптација и асимилација) (Gans, 1979). Међутим, упркос очекивањима истраживача, ретко долази до њихове потпуне асимилације. Етнички идентитети се одржавају и у трећој или четвртој генерацији имиграната.

Управо су ова истраживања подстакла истраживаче на специфично тумачење националног идентитета као непроменљиве и трајне димензије, као унутрашња осећања појединца да припада некој лози. По примордијалистима национални идентитет је фундаменталан из два разлога (Путиња, Стреф-Фенар, 1997.): то су физичке, религијске и друге карактеристике које појединац стиче по рођењу и које га суштински одређују; то је идентитет кроз који се преносе емоције, инстинкти, успомене, на начин на који појединац не може сам да бира.

Као свако екстремно становиште, примордијализам се може критиковати. Основни недостаци примордијалног приступа су:

- а) Има случајева да појединци имају двојни идентитет, тј. наводе два или чак и више националних идентитета. Неко коме је мајка полу Пољакиња и полу Гркиња, а отац Велшанин, може се идентификовати као Грк међу пријатељима, као Пољак на послу, а да се на попису изјашњава као Велшанин (Waters, 1990).
- б) Национални идентитет није за свакога најбитнија, најважнија и пресудна димензија, неко ће га можда и порицати, и декларисати се као становник планете земље, као припадник људске расе. Порекло и припадање некој лози, није увек и за свакога кључно осећање.
- ц) Национални идентитет изграђује се и мења у току живота и зависан је од шире друштвене ситуације. Нису ретки ни случајеви у којима долази до мењања националног идентитета у току живота (човек који је поре-

клом Србин или је рођену Србији, после дужег боравка нпр. у САД почиње да се декларише као Американац). Неки аутори (Waters, 1990) наводе да се идентитет мења понекад у току живота као резултат променених животних околности и одрастања ("switching ethnicities").

- д) Иза исказа о националном идентитету (Србин, Црногорац, Хрват, Енглеz,) стоји читав спектар најразличитијих значења. Питање је да ли је значење исто за свакога.

На балканским просторима, могло би се рећи, долази до мењања националне припадности услед бурних друштвених дешавања (етнички сукоби који су резултирали ратом). По последњем попису у Србији, дошло је до промена у бројности националних група, тј. одређени број људи променио је свој исказ о националној припадности у односу на претходни попис (пре 12 година), јер има више грађана који се изјашњавају као Срби, а мање грађана који се изјашњавају као Југословени. Чињеница да се неко изјашњавао као Југословен, а сада се изјашњава као Србин или Мађар не иде у прилог примордијалистичком приступу. По попису 2002 године, у Републици Србији живи 82.86% Срба, 1.08% Југословена, 1.82% Бошњака, 3.91% Мађара, 1.44% Рома, и 8.89% осталих (према: *Национална и етничка припадности*, Попис становништва, домаћинства и станова у 2002 години, Републички завод за статистику). По попису из 1991. године у Републици Србији живело је 79.93% Срба, Југословена 4.09%, Мађара 4.39%, Рома 1.21%, Црногораца 1.52%, осталих 8.85% (према: Попису становништва 1991. године, *Национална припадности*).

Нестанак једне државе, у овом случају Југославије, природно је резултирао променом изјашњавања националне припадности грађана. Иако на основу података из пописа не сазнајемо много о националном идентитету, његовом интензитету и значењу, ипак нам и тај податак може говорити о промени у националном изјашњавању, чиме се доводе у питање примордијалистичке поставке.

Као реакција на примордијализам јавља се читав низ теоријских концепата који представљају супротност овом тумачењу националног идентитета. Поменућемо четири таква приступа: инструменталистички, конструктивистички, ситуационистички и функционални приступ.

По *инструменталистичком* схватању национални идентитет је променљив, флуидан и везан за посебне околности.

сти. Људи ће наглашавати националну припадност искључиво у ситуацијама у којима им то може донети неку корист. Национална идентификација није фиксна и непромењива, већ је промењива и флуидна. Са променом ситуације мењаће се и идентификација појединца, или ће се бар променити њен интензитет. Националне групе су интересне, вештачки одржаване и створене искључиво из прагматичних разлога.

Ипак, овај теоријски концепт не искључује ирационалну и емотивну компоненту националног идентитета. У ситуацијама међугрупних конфликта долази до преплитања и комбинавања интересних и афективних процеса код припадника група. Зато национални конфликти и јесу дуготрајни и тешко се превазилазе, јер су испрешетани рационални интереси и афективне везе. Постоји рационална основа, али и замршене ирационалне и примордијалне емоције. Из тога произлази и двострука функционалност националног идентитета (Smit, 1998): економска, територијална, политичка функционалност - која држави обезбеђује ресурсе, територију и радну снагу и која се ослања на рационалне процесе, и интимна унутрашња функционалност, која појединцу обезбеђује самодеофинисање, самопоштовање и перцепцију себе и других.

Тешкоће у објашњавању феномена националног идентитета које се не могу превазићи овим приступом су:

- а) Национални идентитет је постављен ван индивидуе, а ипак понекад представља дубоку, суштинску карактеристику неких људи;
- б) За многе појединце и друштва у целини национални идентитет може бити снажан мобилишући фактор, што се не може објаснити уколико се прихвати само његова инструментална функција;

Компромис у тумачењу супротних концепција је могућ једино уколико се оне не схватају дихотомно, него као континуум на чијем једном крају је примордијалистички екстрем датости и непроменљивости националног идентитета (Horowitz, 2000). На другом крају тог континуума је инструменталистички екстрем, променљивости и флуидности националног идентитета (*birth - choice continuum*).

Управо због тога, савремена истраживања националног идентитета немају у основи једну теорију, нити заступају једну од ове две крајности. Махом су базирана на критикама примордијалистичког приступа, на наглашавању динамичких и релационих односа међу етничким групама, а савремене ет-

ничке или националне групе могу бити дефинисане и постављене на различитим местима дуж овог континуума. Националне групе се разликују по степену у коме допуштају да се идентитет њихових чланова мења, значајно се разликују по флексибилности и по бројним другим карактеристикама. Истим континуумом се може приказати и дилема око интензитета националног идентитета; при том би на једном крају био јак, а на другом слаб идентитет.

Као што је већ наведено, многи новији приступи комбинују поједине аспекте инструменталистичког и примордијалистичког објашњења националног идентитета. Један од њих је и *конструктивистички приступ* (Cornell, Hartmann, 1998). Национални идентитет се изграђује, конструише током живота и ствар је избора појединца, али понекад је представљен дубоким, неизрецивим и непромењивим везама. Национални идентитет има две битне димензије, чији интензитет варира код појединаца. *Обухватност* варира од веома јаке (одређује социјални живот појединца) до веома слабе (не одређује у великој мери социјални живот појединца). Друга димензија је додељивање националног идентитета од стране других. Сама чињеница да нас други виде као припадника одређене националне групе је веома важна. Национални идентитет се не формира у социјалном вакууму, он се изграђује у сталној интеракцији појединца са околином и представља конструкцију обухватности и додељивања.

Још један теоријски приступ који представља супротност примордијалистичком је *ситуационистички приступ*. Он наглашава друштвени значај за дефинисање и интензитет националног идентитета. Постоје одређене друштвене околности које потенцирају развијање националног идентитета код сваког појединца. У политичкој и економској изолацији осиромашења Србије током протекле деценије, налазе се најчешће најважнији и најмоћнији разлози за јачање националног идентитета и његово прерастање у национализам.

У групу теоријских приступа који представљају антипод примордијалистичком приступу су и они који наглашавају *функционалност националног идентитета*. Horowitz сматра да је у суштини етничке везаности јака човекова потреба за блискошћу, емоционалном подршком и помоћи (сличном као у породици, али у овом случају базираној на већој групи. (Horowitz, 2000), дакле има јасну функцију. У суштини идентитета леже различите потребе (Medrano, Gutierrez, 2001; Triandafyllidou, 1998.) и такви идентитети имају различите улоге. Понекад

је суштина идентификације разликовање (себе од припадника других група), а некад сличност (са припадницима исте групе) које човеку даје осећај припадања заједници са сличним људима (Wade, 2001).

Национални идентитет је функционалан за појединца, уколико му се не придаје превелика важност и уколико не угрожава остале идентитете. Јака везаност за сопствену нацију се најчешће схвата као ригидна и негативна, упрошћена и нетачна перцепција, последица конформизма (Васовић, 1996). Када национални идентитет превише ојача, толико да преплави друге идентитете и укине разлике између индивидуа унутар група, можемо говорити о екстремном национализму који је негативан и дисфункционалан (Devereux, 1990). Укидање индивидуалних разлика и порицање властитог идентитета зарад нације, погубно је и за појединца и за друштво у целини, и нема позитивну функцију.

Дакле, основне функције националног идентитета су :

- а) *Полијичка функција*: поставља границе међу групама, указује на заједничке интересе и поништава индивидуалне разлике, омогућава контролу
- б) *Јача солидарност индивидуе*: у случајевима недовољно јаким личних идентитета појединца и неоствареног развоја, групни идентитет као што је нација доводи до позитивнијег перципирања самог себе (Хрњица, 1996).
- ц) *Задовољава*: базичну људску потребу да се припада групи (Horowitz, 2000).

Национални идентитет се понекад третира као нешто негативно, али се на том плану уводе и нека нова тумачења. Упоредо са схватањем да су стереотипи неизбежни и често врло позитивни, јер човеку омогућавају лакше сналажење у свету у коме живи (Leyens et al., 1994), говори се и о функционалности националног идентитета, који не мора увек бити негативан. Премда се јака везаност за сопствену нацију најчешће схвата као ригидна и негативна, изгледа да не мора увек бити негативна, поготово у случајевима када није толико јака (Голубовић, 1995).

Међутим, постоје и схватања која разликују функционалност националног идентитета од његовог значења и суштине (Антонић, 2003), што подразумева два различита појма. Национални идентитет има различите функције које се мењају током времена; постоје дакле различите функционалне фазе националног идентитета, али разумевањем функције нацио-

налног идентитета не долазимо и до његове суштине, односно природе. Функционалност националног идентитета пролази кроз различите фазе, а да то не мора да измени суштину и природу овог појма. Дакле, уколико национални идентитет има једну функцију у одређеном тренутку, то не значи да је она непроменљива и да у некој другој ситуацији не може бити различита, али то не говори ништа о његовом значењу.

Неки теоријски приступи не говоре у терминима примордијализам - инструментализам, већ о његовим објективним и субјективним одредницама. Неки аутори наглашавају објективни, а неки субјективни аспект националног идентитета. Тако Смит прави разлику између *зајадно̄* и *незајадно̄* модела нације и националног идентитета (Smit, 1998). Ова два концепта донекле одговарају дуализму примордијализам/инструментализам. Под западним схватањем се подразумева дефинисање нације по територијалном принципу, који укључује постојање политичке заједнице, заједничких политичких институција и једнакост свих грађана. Дакле, територија и формално држављанство одређује националну припадност и самим тим и национални идентитет. Незападно схватање нације, примарност даје субјективним осећањима везаности за лозу и прадедове. Нација се схвата као колективни идентитет који се преноси кроз митове, архетипове, заједничку историју, културу и језик. Објективне дефиниције настоје да у објективним друштвеним и историјским категоријама пронађу одређења нације (језик, државност, религијска припадност, ...). Субјективне дефиниције нације инсистирају на индивидуалној и колективно психолошкој димензији националног идентитета. Смит тако и дефинише нацију: "... именована људска популација, са заједничком историјском територијом, заједничким мотивима и историјским сећањима, заједничком масовном јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника" (Smit, 1998, стр. 30). Смит дакле, у својој дефиницији комбинује два схватања нације. Национални идентитет је вишедимензионалан и не може се ослонити на једну димензију, ослања се на друге колективне идентитете, чиме се комбинује са класним, верским или етничким идентитетима.

Покушаћемо да укратко наведемо још неке од најважнијих објективних и субјективних индикатора националног идентитета из бројних теоријских приступа. Једно од објективних одређења нације је језик који наводи Андерсон (Anderson, 1998.). Он у матерњем језику види инхерентно и суштинско обележје националног идентитета. Језици су укорењени ду-

бље од било чега другог у данашњем друштву и представљају окосницу националних идентитета. При том је за национални идентитет важан локални дијалект и начин говора, много више од националног језика. Посматрајући трећу генерацију имиграната (у САД) који су престали да користе и разумеју свој матерњи језик, а ипак им је национални идентитет веома важан, поставља се питање шта поред матерњег језика представља окосницу идентитета. Бенедикт одговор тражи у субјективном аспекту, замишљању да је нација заједница. Замишљању, зато што многи припадници нације никада неће упознати остале чланове те нације. Ипак, појединац верује у њихову непрестану присутност, блискост и извесно заједничко деловање за опште добро.

По неким ауторима, национални идентитет може бити дефинисан континуумом који полази од видљивих до невидљивих индикатора (Hogowitz, 2000), који такође могу одговарати примордијалистичком и инструменталистичком становишту. Видљиви индикатори су знаци дати рођењем и видљиви голим оком као што су: висина, физиономија, боја коже..... и бихејвиорални показатељи: облачење, спољашњи изглед. Невидљиви индикатори произлазе из језика и културе: акценат, граматика, имена, речник. Што су индикатори видљивији, то су поузданији и теже променљиви. Поједини аутори набрајају друге индикаторе: постојање државе, заједничког историјског развоја, религије, језика, духовне и материјалне културе у целини, као обележја етничке заједнице. Од свих наведених обележја религија је најчешће одређење нације, мада се ово одређење у савременом свету показало недовољно дистинктивно.

Кецмановић (Кецмановић, 1996) говори о културном и политичком аспекту у дефинисању нације и националности. Дефиниције које у себи садрже културне аспекте говоре о заједничком језику, обичајима, историји, религији и другим обележјима културе као основним обележјима нације или националности. У политичким дефиницијама истог појма акценат се ставља на територију и друга државна обележја нације.

Вотерс наводи четири кључна фактора за национално опредељење Американаца (Waters, 1990). Нека од њих су објективна, а нека субјективна. То су знање о пореклу, презиме, физички изглед, позиционираност групе. Шибер говори о томе да је нација субјективно, психолошко стање (Шибер, 1988). Она није само субјективни феномен, али у суштини представља осећање припадности, заједништва и систем вредности према сопственој групи. Дакле, примат се у овој дефиницији даје суб-

јективним феноменима. Хрњица разликује национални идентитет као социјални и као психолошки феномен (Хрњица, 1996). Од тога који је аспект доминантан, зависиће и дефиниција националног идентитета.

Наведени теоријски приступи имају упркос шароликости и различитости и извесне сличности. Неоспорне чињенице везане за национални идентитет су:

- а) Динамичка димензија, која се стално конструише и мења;
- б) Не настаје у изолацији, него у међуодносу и интеракцији са другим нацијама;
- ц) Указује не само на сличности припадника једне групе, него и на њихову различитост у односу на друге;
- д) Један од многобројних колективних идентитета у савременом друштву. Од индивидуе и друштва зависи колики ће бити његов значај за појединца;
- е) Не може се свести на једну одредницу, већ је зависна од контекста.

О схваћању нације међу грађанима Србије

У Србији у досадашњим анализама феномена нације, национализма и националног идентитета преовладале су анализе интензитета, распрострањености и утицаја на актуелну политичку сцену, док се заправо тачно не зна шта они значе. Управо зато овај рад покушава да анализира значење, *сируктуру* националног идентитета за појединца, испитивање шта он јесте у својој суштини, како га људи схватају и доживљавају (Brubaker, 1996).

Шта обичан човек има на уму када говори о националном идентитету? Шта то за њега конкретно значи?

Схватања националног идентитета су испитивана квантитативним истраживањем на репрезентативном узорку од 1005 грађана Србије, јула 2003. године. У анализи која следи испитивали смо преваходно схватања Срба, али и других. Од 1005 испитаника, укупно 80.2% испитаника (806) је изјавило да је српске националности, а 19.8% је изјавило да је друге националности (преваходно југословенске, црногорске, хрватске, ...).

Из различитих теорија издвојена су различита значења националног идентитета, укупно 23 значења. Међу њима има

преклапања, и нека од њих нису независна. Определили смо се за преклапање различитих значења стога што ће управо факторска анализа показати која се значења статистички групишу. Први начин анализирања добијених података је анализа дистрибуције одговора на питање шта испитаник мисли да је најважније за схватање нације.

Табела 1:

Када би требало да се определите за једну ствар која је најважнија за ваш осећај националне припадности, која би то била? А која је друга по важности?
(Вишеструки одговор, само Срби)

	СРБИ	
	Прво значење	Вишеструки одговор
Рођење на некој територији	10.7	21.4
Лоза	17.1	34.0
Породично порекло	4.0	7.9
Националност мајке	4.7	9.3
Националност оца	8.1	16.2
Осећање	14.9	29.7
Заједничка судбина	3.2	6.3
Заједничка историја	2.8	5.7
Исти језик	3.6	7.2
Исто писмо	1.3	2.5
Иста вера	13.9	27.7
Исти верски и традиционални обичаји	4.2	8.4
Суживот на истој територији	2.0	4.0
Држављанство	3.6	7.2
Заједнички политички интереси	0.6	1.1
Иста државна обележја	0.2	0.4
Заједничка јавна култура	0.4	0.9
Заједничка фолклорна култура	0.3	0.5
Заједнички митови и легенде	0.6	1.1
Исте особине личности	0.8	1.5
Исти однос према другим нацијама	0.8	1.6
Постојање нација којима не припадам	1.1	2.1
Други ме виде као припадника те нације	1.2	2.4
TOTAL	100%	200%

У табели 1. приказани су одговори на питање о томе која су два значења најважнија за национални идентитет, уз бележење редоследа важности. У првој колони се налази процент одговора који показују први одговор на задато питање. Обзиром да је било могуће дати два најважнија одређења нације, друга колона у табели 1. представља проценте који су збирни (и зато је збир 200%). Између ова два начина приказивања података нема разлике. Без обзира да ли се збрајају два одговора које су дали испитаници или не, прва четири обележја су иста. Најважнија обележја нације су примордијалистичка:

1. Лоза
2. Осећање
3. Вера
4. Рођење на одређеној територији

У упитнику је било постављено и питање које се односило на рангирање важности сваког појединачног значења. Дакле, требало је да сваки испитаник после процене два најважнија значења, рангира важност сваког појединачног значења. У табели 2. приказане су средње вредности важности сваког значења, поређене за две групе испитаника, за Србе и за оне који су се другачије изјаснили.

Табела 2:
Разлике у перципирању
субјективног схватања
националног идентитета код Срба
и осталих

Средње вредности	СРБИ	ОСТАЛИ
1. Рођење на некој територији	3.43	3.30
2. Лоза	3.94	3.71
3. Породично порекло	3.67	3.60
4. Националност мајке	3.89	3.74
5. Националност оца	3.96	3.82
6. Осећање	4.10	3.81
7. Заједничка судбина	3.56	3.37
8. Заједничка историја	3.67	3.35**
9. Исти језик	3.82	3.62
10. Исто писмо	3.81	3.32**
11. Иста вера	4.01	3.35**
12. Исти верски и традиционални обичаји	3.89	3.32**

13. Суживот на истој територији	3.55	3.28*
14. Држављанство	3.54	3.10**
15. Заједнички политички интереси	2.86	2.87
16. Иста државна обележја	3.34	2.89**
17. Заједничка јавна култура	3.32	3.08*
18. Заједничка фолклорна култура	3.28	3.16
19. Заједнички митови и легенде	3.20	2.98*
20. Исте особине личности	2.87	2.61**
21. Исти однос према другим нацијама	3.01	3.11
22. Постојање нација којима не припадам	3.09	3.17
23. Други ме виде као припадника те нације	3.12	3.09

Rho korelacija = 0.86, p .001

** Статистички значајна разлика на нивоу .001

* Статистички значајна разлика на нивоу .05

У табели 2. уочавају се неке разлике између две поређене групе. Постоје разлике између рангирања значаја појединих схватања националног идентитета. Пре свега, то су разлике у рангирању следећих значења: заједничка историја, писмо, вера и верски обичаји, држављанство и државна обележја, исте особине личности. Наведене су оне разлике које су значајне на нивоу 0.001, односно имају већу статистичку значајност. Приликом анализирања ових разлика мора се имати на уму хетерогеност података за узорак особа које се нису изјасниле да су српске националности. Питање је да ли би се на овакав начин исказале разлике и да је поређен узорак Срба са хомогеним узроком испитаника неке друге нације. Међутим, упркос разликама које су наведене и које су статистички значајне, постоји висока корелација између ове две групе испитаника у степену рангирања понуђених значења националног идентитета, на шта нам указује веома висок Rho коефицијент корелације. Тако ипак можемо закључити да, без обзира на извесне појединачне статистички значајне разлике у рангирању важности појединих значења националног идентитета, између посматраних група има сличности у степеновању важности свих датих значења националног идентитета, што је потврђено високим Rho коефицијентом корелације.

Постоје студије које су се бавиле значењем националног идентитета на овом нивоу. У неким студијама у Америци је утврђено да је порекло оца у већем броју случајева окосница националне идентификације, а не порекло мајке (у случајевима

ма мешовитих бракова), јер 58% испитаника бира националну припадност по пореклу оца, а 42% по мајчином пореклу. Изгледа да томе између осталог доприноси и преношење презимена (које је важно обележје појединца) преко очеве линије (Waters, 1990). У овом истраживању није се показала значајна разлика између порекла оца и мајке. И једно и друго значење слично је рангирано, мада не спада у прва четири ранга. Можда управо зато што то нису била доминантна обележја схватања националног идентитета међу грађанима.

У Србији, Јањић је испитивао елементе (како их он назива) који људе повезују у нацију, односно етничку заједницу (Јањић, 1996). Он је нашао да ранг листа елемената по којима се грађани Србије опредељују за свој национални идентитет изгледа овако: рођење у датом народу (37.7%), заједничка историја и заједничка традиција (23.1%), заједничка територија (13.7%), заједничка религија (8.9%), заједнички језик (5.7%), заједничка државна политика (2.4%), заједничка култура (1.8%), и привреда и трговина (0.5%). Дакле, и у овом ранијем истраживању испитаници у Србији најпре свој идентитет одређују према примордијалистичким елементима (рођење, историја, традиција, територија, а тек на четвртом месту религија).

У нашем истраживању, вера је нешто важније процењена него раније, мада је на трећем рангу. Постоји сагласност између постојећих података и наших података, обзиром да и у овом истраживању примордијалистички елементи, или обележја доминирају у одређењу националног идентитета. Оно што такође корелира у ова два истраживања је непостојање разлике између различитих нација. И Јањић утврђује да се Срби, Црногорци и Мађари не разликују по схватању нације, али да се од њих разликују Муслимани. Муслиманима је за разлику од наведене групе нешто важнија религија. Аутор истиче негативне аспекте везивања за примордијалистичка обележја. Стари класни и социјални идентитети су избледели и напуштени су (услед урушавања или разарања средње класе и великог осиромашења већине грађана), а нови се нису изградиле. У таквој ситуацији развија се интензивни национални идентитет, који се преваходно везује за етничка обележја, што се негативно перципира од стране многих аутора у том периоду. То је и разумљиво с обзиром да су сукоби и ратови били у току, а да се у националном идентитету проналазио један од основних мобилизаторских фактора за ратне сукобе. Међутим, социјал-

ни контекст се променио и примордијалистичко схватање нације не би требало тако једнозначно негативно тумачити.

Национална идентификација, судећи према подацима из нашег рада, изгледа да и даље спада у групу примордијалистичких односно преполитичких обележја (имајући у виду податке до којих смо дошли 2003. године). У том смислу можемо приметити да није дошло до "развоја" нити до суштинског мењања схватања националног идентитета. Такво схватање националног идентитета потискује значај државе, културе и политике, или је можда управо одраз недостатка структуре и моћи наведених обележја друштва.

Још су неки аутори дошли до сличних података. Петровић је испитивала значај различитих обележја националног идентитета (Петровић, 2002). Испитиван је значај укупно 29 обележја (историја, језик, писмо, наука, народна уметност, ношња, природне лепоте, митови и легенде, народна радиност, спорт, национална кухиња, национална валута, књижевност, музика, музички инструменти, религија, пиће, обичаји, народне игре, цркве и манастири, војска, сликарство, споменици, филм, застава, грб, химна, пољопривреда, вајарство). Иако је узорак испитаника био само из студентске популације, резултати су слични резултатима добијеним и у овом истраживању. Скоро сва обележја добила су високе оцене, а међу најважнијима су историја, језик, религија, цркве, споменици и наука, дакле примордијалистичка обележја.

Мало детаљнији увид у податке које смо добили може се стећи посматрањем резултата факторске анализе. Сва питања у којима је постојала процена степена сваког појединачног значења националног идентитета су анализирана факторском анализом. Коришћена је *Principal Component Analysis*, са *Varimax* моделом ротације. Овом статистичком техником дошли смо до података о груписању појединих значења националног идентитета, након чега смо им дали дескриптивно, теоријско значење.

Овом приликом анализирани су само они испитаници који су се изјаснили као Срби, анализирано је шта је за њих важно када размишљају о сопственом националном идентитету. Прво су издвојена два фактора (табела А3), коришћени критеријум за издвајање фактора је да је сатурација (засићеност) изнад 0.500 да би се издвојио један фактор.

Табела А3:

Сада нас занима колико је свака од овде наведених ствари битна за *ВАШЛИЧНИ* доживљај националне припадности.

Прво у којој мери је то што сте рођени на одређеној територији битно за ваш доживљај националне припадности? (СРБИ)

	Први фактор	Други фактор
Рођење на одређеној територији	0.556	0.327
Исто историјско порекло	0.777	0.159
Заједничка фамилија, породица	0.712	0.228
Порекло мајке	0.811	0.140
Порекло оца	0.821	0.132
Осећање припадности	0.813	0.136
Заједничка судбина	0.561	0.502
Заједничка историја	0.676	0.443
Исти језик	0.724	0.349
Писмо	0.732	0.339
Вера	0.791	0.216
Поштовање истих верских и традиционал. обичаја	0.693	0.304
Заједнички суживот	0.494	0.548
Држављанство	0.494	0.545
Заједнички политички интереси	0.123	0.755
Заједничка државна обележја	0.412	0.639
Заједничка јавна култура	0.365	0.665
Заједничка фолклорна култура	0.408	0.648
Заједнички митови и легенде	0.331	0.665
Исте особине личности	0.103	0.765
Исти однос према другим нацијама	0.145	0.811
Свест о постојању нација које су другачије	0.170	0.736
Опажање других да особа припада некој нацији	0.175	0.735

Погледајмо који су се фактори издвојили и да ли се могу објаснити неким од постојећих теоријских конструката.

1. Један фактор се односи на нешто што је по свом значењу најприближније *ПРИМОРДИЈАЛИСТИЧКИМ ТЕОРИЈАМА* или *ОРГАНСКИМ* схватањима нације. Први фактор објашњен је следећим значењима националног идентитета (узели смо све оне исказе и значења чија је засићеност са првим фактором преко 0.500):

- исто историјско порекло
- заједничко породично порекло (заједничка породица, порекло мајке, порекло оца)
- заједничка судбина
- заједничка историја
- заједничко писмо
- исти језик
- вера
- поштовање истих верских и традиционалних обичаја

Сва наведена значења се односе на традицију и конзервативно, такозвано источно схватање нације.

2. Други фактор који се издваја је засићен следећим значењима националног идентитета:

- заједнички политички интереси
- исти однос према другим нацијама
- исте особине личности
- свест о постојању нација које су другачије
- опажање других да особа припада некој нацији
- заједничка јавна и фолклорна култура
- заједнички митови и легенде

Други фактор је засићен објективним мерилима, која се најчешће помињу као западна или модерна схватања националног идентитета. Она се оријентишу око фактичких, постојећих, реалних значења. Искључена су значења о историји и лози, овај фактор засићен је крајње прагматичним схватањем националног идентитета и смештен је у реални државни контекст и време. Културна обележја такође се налазе груписана у овом фактору. Испитаници вероватно културу доживљавају као актуелни аспект нације, који представља једно од државних обележја.

Национални идентитет у Србији под окриљем примордијализма

Основни закључак овог рада могао би се сажети у следећим речима: схватање националног идентитета је међу грађанима Србије доминантно примордијалистичко, органско, а потом инструменталистичко. Све остале компликоване теоријске дистинкције између различитих схватања нације, народа,

националног идентитета су конфузне, непримерене и далеке обичним грађанима. Дакле, и даље је присутно такозвано конзервативно, антимодерно схватање нације, и није дошло до правог редефинисања схватања националног идентитета којим би државна обележја и грађански интерес имали примат над пореклом и осећањем.

Статистички подаци не указују на промену тренда измереног током протеклих 15 година, у схватању нације, високој везаности за нацију, и високом рангирању важности нације у односу на друге друштвене групе. За сада нема редефинисања социјалних идентитета од традиционалних ка модерним, односно померања значења идентитета од порекла, лозе и религије, ка држави и њеним институцијама. Грађани Србије су још увек далеко од модерног схватања из више разлога: једна група разлога се може окарактерисати као друштвена, а друга као персонална.

Међу друштвене разлоге убрјамо превасходно историјски, територијални, образовни и државни дисконтинуитет. Србија није још увек држава која се може окарактерисати као грађанска, односно она која функционише у интересу грађана.

Историјски дисконтинуитет и релативно кратко постојање држава је пре правило него изузетак на овим просторима. Ова чињеница повлачи за собом и тешкоће у конципирању озбиљних друштвених стратегија у систему образовања, као и изостанак вредновања једне нације кроз дужи временски период. Поменимо само период после другог светског рата, у коме се пре свега развијало у категоријама југословенске, а не српске нације. Везаност и позитивне емоције према југословенској нацији још увек су веома јаке, што значи да је то још један од изгубљених социјалних идентитета, који није замењен другим адекватним идентитетом.

Историјски дисконтинуитет одређен је територијалним и државним дисконтинуитетом. У протеклим деценијама често су се мењала државна обележја, па и не само она, већ и имена држава, граница. И данас теку процеси редефинисања државне заједнице односно државе у којој живимо, одлучивања о химни, заставама и осталим важним државним обележјима. Недефинисана државна обележја доводе до конфузије у инструменталистичком поимању националног идентитета као и немогућност везивања за државна обележја, и доминацију примордијалистичких.

Континуитет не постоји ни у националном *образовању и васпитању*, што је наравно повезано и са државним, историјским и територијалним дисконтинуитетом. Нема континуитета у изградњи става према нацији. Уколико се национални идентитет не формира од најранијих дана, онда знање и осећање везано за нацију постане недовољно инкорпорирано у саму личност, а појединац лута у тражењу значења свог националног идентитета, што се посебно одражава код млађих особа. Самим тим схватање нације остаје доминантно примордијалистичко, односно персонално.

Свакако су и *друшћивене околности* у последњој деценији (ратни сукоби, медијске расправе о национализму, заступљеност националних интереса у програмима кључних политичких актера у овој земљи) утицале на представу о нацији. Немогуће је јасно разлучити шта је био узрок, а шта последица ратних сукоба на овим просторима, али је чињеница да су се догађаји дешавали под призмом националних интереса дефинисаних од стране политичких елита.

Међу *персоналне разлоге* морамо навести пре свега једну доминантну традиционалну оријентацију коју делом чини и примордијалистичко схватање нације. Такође је присутно још увек неприхватање и супротстављање западним достигнућима, један својеврсни антизападни став и у политичком и у ширем друштвеном смислу, па отуда и неприхватање суштине нације и државе онако како су дефинисане у модерним друштвима.

Jasna Milošević

COMPREHENSION OF NATIONAL IDENTITY IN SERBIA

Summary

Complex notions are often differently defined and their study approached from the angle of various scientific disciplines. In this article we have tried to classify theoretical concepts of national identity and investigate dominant viewpoints, by employing quantitative research based on representative sample of Serbian citizens. Consequently, we attempted to discover understanding of national identity, and the most frequent meaning of it among Serbian citizens, and what they imply when they claim to belong to a concrete nation and are attached to it.

The results obtained point to a stereotyped trend. The prevailing self-perceptions of national identities are primordial. That means that the

basic attributes of national identity are: language, common background, history and destiny, ancestry, religion, all joined into one, most important meaning. After this follows the other group of national selfunderstanding known as instrumental/modern, wetern/which include political interests, citizenship and state, as well as some cultural values.

Литература

- ✘ Антонић, С. (2003): *Нација и идентитет*, у књизи *Нација у струјама прошлости*, Чигоја, Београд, 151-157.
- ✘ Banks, M. (1996): *Ethnicity: Anthropological Constructions*, Routledge, London & New York.
- ✘ Андерсон, Б. (1998): *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд.
- ✘ Brubaker, R. (1996): *Nationalism Reframed*, Cambridge Univerity Press, Cambridge.
- ✘ Connor, W. (1994): *Ethnonationalism*, Princeton Univerity Press, Princeton.
- ✘ Cornell Stephen, Hartmann Douglas (1998): *Ethnicity and Race, Making Identities in a Changing World*, Pine Forge Press, Sage Publications, London.
- ✘ Devereux, G. (1990): *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, August Cesarec, Zagreb.
- ✘ Голубовић, З. и др. (1995а): *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Институт за филозофију и друштвену теорију, "Филип Вишњић", Београд.
- ✘ Gross, M. (1978): *Interdisciplinarni i genetički pristup izučavanju nacije*, у zborniku: *Pristup izučavanju nacije*, Centar СК SKH за идејно теоријски рад и марксистички центар СК SK Србије, Zagreb-Beograd.
- ✘ Horowitz, D. (2000): *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkley.
- ✘ Хрњица, С. (1995): *О националном идентитету*, у часопису: *Дијалог*, тема броја Демократски процеси и етнички односи, Фонд Демократски центар, Београд.
- ✘ Илијеску, Ј. (2003): *Интеграција и глобализација*, Румунско виђење, Либерта теа, Панчево.
- ✘ Јањић, Д. (1996): *Етноцентризам и неизвесност сјајуса етничких мањина*, Гледишта, 1-2, Универзитет у Београду, Београд, 21-52.
- ✘ Кесмановић, Д. (1996): *The Mass Psychology of Nationalism*, Plenum Press, New York & London.

- ✘ Leyens, J., Paladino, P., et all (2000): *The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups*, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 4, No. 2, 186-197.
- ✘ Medrano, J., Gutierrez, P. (2001): *Nested identities: National and European Identity in Spain*, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 24, No. 5, September, 753-778.
- ✘ Милић, В. (1992): *Социјални лик њолићичког јавног мњења*, у књизи Печулић, М., идр.: *Рађање јавног мњења и њолићичких сћранака*, Институт за политичке студије, Центар за јавно мњење и маркетинг "Медиум", Београд.
- ✘ Петровић, Р. (2002): *Процена важности обележја националног идентитетa и особине личности*, Дипломски рад, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Група за психологију.
- ✘ Путиња Ф., Стреф-Фенар Ж. (1997): *Теорије о ећнићићету*, Библиотека XX век, Београд.
- ✘ Република Србија, Републички завод за статистику: *Национална и ећничка припадност, Поис сћановнићива, домаћинсћава и сћанова* у 2002. години, Београд, фебруар 2003.
- ✘ Савезна Република Југославија, Савезни завод за статистику, *Поис сћановнићива 1991. године*, Национална припадност, Београд, 1993. године.
- ✘ Смит, А. (1998): *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд.
- ✘ Steinberg, S. (1989): *The Ethnic Myth, Race, Ethnicity and Class in America*, Beacon Press Books, Boston.
- ✘ Triandafyllidou, A. (1998): *National Identity and the Other, Ethnic and Racial Studies*, Volume 21, Number 4 July, 593-612.
- ✘ Васовић, Мирјана; Кузмановић, Бора (1996): *Национална идентификација и националистички сћавови*, у часопису: *Дијалог*, број 1-2, тема броја Демократски процеси и ећнички односи, Фонд Демократски центар, Београд.
- ✘ Велер, Х. (2001): *Национализам*, Светови, Нови Сад.
- ✘ Шибер, Иван (1988): *Психолошки аспекти међунационалних односа*, Културно-просвјетни сабор Хрватске, Загреб.
- ✘ Шнапер, Д. (1996): *Заједница грађана*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- ✘ Wade, P. (2001): *Racial Identity and Nationalism: a Theoretical View from Latin America*, *Ethnic and Racial Studies*, Vol 24, No.5 September, 845-865.
- ✘ Waters, M. (1990): *Ethnic Options*, University of California Press, Berkley.